

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВИБОРИ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ

У статті розглядаються причини і умови розвитку законодавства про вибори в Австро-Угорській імперії і практика його застосування на території Галицького краю і Буковини.

В статті розглядаються причини і умови розвитку законодавства про вибори в Австро-Угорській імперії і практика його застосування на території Галицького краю і Буковини.

In the article reasons and terms of development of legislation about elections in the Austro-Hungarian empire and practical worker of his application are examined on territory Galichina an edge and Bukovina.

Напередодні проведення в Україні виборів до органів місцевого самоврядування та наступних парламентських виборів, широкі кола громадськості і політичні діячі дедалі частіше звертаються до сторінок історії українського парламентаризму. Природно, що враховуючи політичні події навколо виборів в Україні, питання навколо реформування законодавства про вибори сьогодні привертає особливий інтерес. Однак, шукаючи оптимальні шляхи вирішення проблем, пов'язаних з реформуванням зазначеного законодавства, а також намагаючись повернути довіру та повагу громадян України до інституту виборів, необхідно враховувати не тільки іноземний, а і власний історичний досвід.

Безумовно, що інститут виборів, як один з інститутів безпосередньої демократії еволюціонував на українських теренах не одне сторіччя і не в простих історико-політичних умовах. Однак, сучасна гострота полемічних дискусій навколо нього вже не в перше викликає політичні конфлікти між різними політичними силами в українському парламенті та за його межами. Іноді складається враження, що саме сьогодні така вкрай складна ситуація, є чи не першим прикладом в історії еволюції інституту виборів на українських теренах. Насправді ж запекла політична боротьба в парламенті України, якої ми ніколи не бачили в радянські часи, є яскравим свідченням політичного протистояння представників великого бізнесу з бюрократичним апаратом держави. Отже, спостерігаючи за розвитком цих баталій, доречно було б нагадати окремі сторінки з історії виборів на українських теренах з дорадянського періоду.

На наш погляд, таке звернення, принаймні, розширить кругозір як пересічних українських громадян, так й правників, які намагаються вирішити цілу низку важливих завдань щодо реформування законодавства про вибори.

В даній статті пропонується до уваги історико-правовий аналіз не тільки причин започаткування реформи законодавства про вибори в Австро-Угорщині, а і

процесу забезпечення законності виборчого процесу нормами кримінального права Австро-Угорської імперії кінця XIX – початку XX ст.

Необхідно зазначити, що сучасних вітчизняних досліджень по даній проблематиці існує не так вже й багато. Серед українських науковців, які у різні часи висвітлювали назване коло проблем, передусім слід назвати професорів західно-українських університетів, наших сучасників – В.С. Кульчицького, Б.Й. Тищика, М.В. Никифорака, П.Б. Стецюка, О.В. Добржанського та ін. Питання генези інституту виборів на українських землях, які входили до складу Австрії та Австро-Угорщини знаходили своє часткове висвітлення в їх монографічних працях та в наукових статтях. Однак ці дослідження ще і досі не можна вважати повністю завершеними. Вони потребують на своє продовження.

На увагу також заслуговує сучасна монографія Ю. Плекана «Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.)» (Івано-Франківськ, 2008) – українського історика, кандидата історичних наук, доцента Коломийського інституту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. До честі науковця, який активно займається розробкою цієї проблематики, він зумів за допомогою широкого кола архівних документів заявити до розгляду низку питань, які у вітчизняній історіографії розглядалися нечасто. Фактично, він продовжив наукові дослідження проблеми польсько-українського протистояння в боротьбі за реформування виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму, що, безумовно, стало важливим науковим доробком для вивчення історії розвитку права та міжетнічних відносин в Галичині кінця XIX – початку XX ст.

Як відомо, один з самих складних етапів реформування законодавства про вибори в Австрії припадає на початок 70-х років XIX ст. З ініціативи цісаря, 2–3 квітня 1873 р. до законодавства було запроваджено суттєві зміни. Головними серед них стали запровадження прямих виборів до Державної Ради та збільшення числа депутатських міст. Таким чином, цісар, з одного боку, ліквідував залежності державної ради від крайових сеймів, які втрачали право вибору депутатів до ради, а, з іншого – сприяв нормативному затвердженню в державі ідей рівності громадян перед законом та ідеї парламентаризму.

Однак при близькому знайомстві із Законом Австрії «Про вибори» 1873 р. можна побачити і його проблеми з боку незможних громадянам та тим, хто мав судимість, виборчого права не надавали. Мінімальний майновий ценз для виборця встановлювався у розмірі 20 крон прямих податків на рік. Високим залишався і віковий ценз для виборців – 24 роки. Це означало, що більше половини населення Австрійської імперії усувалось від участі у виборах до Державної Ради. Отже, до реального народного представництва у парламенті, ще було далеко. У цей же час в державі вперше почала закладатись практика налагодування і підтримки певних зв'язків між виборцями і обраними ними депутатами.

Наступний етап реформи Закону «Про вибори», пов'язаний вже з посиленням кризових явищ в Австро-Угорській імперії, почав визрівати з кінця XIX – початку XX ст. Це було детерміновано цілою низкою різноманітних проблем і обставин. Найбільш вагомим, на наш погляд, серед них була проблема міжнаціональних та міжконфесійних відносин на території багатонаціональної Австро-Угорщини. Особливо гостро її можна побачити на прикладі міжетнічних конфліктів на території Галицького коронного краю та Буковини.

Штучна розбудова моделі федерації в Австро-Угорщині поступово призвела до того, що в її основу було покладено етнічний, а не історично-територіальний

принцип управління. Автохтонне українське (рутенське) населення названих країв проживало там поруч з великою кількістю мешканців інших національностей: німців, поляків, євреїв, румунів, циган тощо. Внаслідок перепису населення 1910 р. кількість українців Східної Галичини складала 42,9 % від всього її населення¹, а на Буковині – 38,4 %². Українці були переважно селянами, тоді як німці, поляки та румуни відносили себе до пануючої еліти названих регіонів.

В силу свого геополітичного положення галицькі землі упродовж багатьох століть були не тільки місцем перетину торговельних шляхів, але й перебували в центрі політико-правових суперечок різних суб'єктів державної влади. Отже, на думку вченого І. Монолатія, «внаслідок цього кожний з етносів Галичини у своїй поведінці не був і не міг бути вільним від історичної пам'яті, політичної культури, традиційної соціальної поведінки своїх етносів за межами краю. Тому-то досягнення певних консенсусів та міжетнічних компромісів саме в Галичині мало для центральної та місцевої влад принципове, хоча й не першорядне, значення»³.

Тут доцільно нагадати, що саме в часи останньої третини ХІХ ст. відбувалася модернізація польського і українського національного рухів. На основі засвоєння нових європейських ідеологій створювалися власні доктрини національного і соціального визволення. Якщо загальний розвиток польських модерних течій характеризувався «лівим» спрямуванням, то українських – «правим». Значне зближення польських і українських політиків відбулось в другій половині 80-х років ХІХ ст. і завершилося укладенням польсько-української угоди у 1890 р. під назвою «Нова ера»⁴. Саме ця нетривала угода сприяла інтенсивному політичному структуруванню українських сил в Галичині.

Користуючись прихильністю влади, поляки в Галичині та румуни в Буковині примусово нав'язували свої погляди на місце і роль українського населення в політичному, економічному та культурному житті краю. Отже, для захисту своїх інтересів, особливо на рівні крайових сеймів, кожна з національних громад намагалась вибороти більшу кількість місць.

Прихильниками компромісу з галицькими українцями залишалися краківські консерватори і ліберальні демократи. Однак після скандальних виборів 1897 р. українське питання набуло характеру реальної внутріполітичної проблеми і потребувало від уряду певного вирішення.

Приблизно в цей же час на території Королівства Польського відбувається реорганізація польського національного руху, внаслідок чого з'явилась Націонал-демократична партія Польщі. Об'єднав в своїх лавах кола польської інтелігенції, буржуазії, середніх прошарки міського і сільського населення, вона сприяла запровадженню ідеології інтегрованого націоналізму. Фактично з 1905 р. членами цієї партії було висунуто політичне гасло щодо захисту польських національних інтересів у Східній Галичині – центром колишньої Малопольщі доби Речі Посполитої. Отже, внаслідок таких перемін, політичний діалог поляків з українцями в Галичині значно ускладнився, а посилення національної агітації серед населення, сприяло загостренню відносин між ними.

Ще більш загострив цю ситуацію з'їзд польських політичних партій Австро-Угорщини, Російської імперії та Німеччини, який відбувся 1903 р. у Львові. І хоча його не можна вважати загально польським, з'їзд схвалив ідею відродження Речі Посполитої, як польської національної держави, об'єднуючим центром якої повинна була стати Галичина. У свою чергу, це призвело до активізації західних українців до політичної боротьби за свої конституційні права в Австро-Угорщині.

Також, серед основних причин започаткування виборчої реформи в Австро-Угорщині, необхідно назвати революцію 1905 р. в Російській імперії. Її глибина і розмах були вражаючими для всієї Європи. Отже, і цісар і його найближче оточення, розуміли можливі наслідки цієї події та намагались провести низку першочергових реформ для заспокоєння населення Австро-Угорщини. Серед них виборча реформа займала одне з перших місць, бо населення країни чекало на запровадження загального виборчого права.

Не сприяли загальній стабілізації в державі і інші проблеми, такі як: слабо розвинута промисловість, невирішене аграрне питання, відсутність закону про працю та соціальне забезпечення робітників, високі податки тощо. Слід також звернути увагу і на погіршення зовнішньополітичної ситуації в Європі. В 1904 – 1905 рр. Російська імперія потрапила до першого військового конфлікту після Берлінського Конгресу. У 1907 р. англо-російська конвенція доповнила дипломатичну систему, що відкрито протиставила Францію, Росію і Велику Британію центральним державам – Німеччині та Австро-Угорщині. Посилення цієї конфронтації ставала дедалі очевиднішою і вимагала від останніх стабілізації внутрішнього життя та підвищення боєздатності своїх армій.

Розробка законопроекту виборчої реформи розпочалась у 1904 р., але виявилась непростим завданням. У цей же час Франц-Йосип остаточно приймає рішення про необхідність запровадження в державі загального виборчого права та знищення майнового цензу для виборців. Таке рішення розцінювалось не тільки як прояв великодушності цісаря, а і як свідчення його прагнень до розбудови правової держави, в якій повинен панувати єдиний для всіх громадян закон. Внаслідок цього популярність імператора значно зросла, а за сміливе рішення, в народі, йому було надано почесне прізвисько «Кайзер виборчого права»⁵.

Згідно нового виборчого закону, прийнятого рейхсратом Австрії 26 січня 1907 р., куріальна система в Австро-Угорщині фактично була знищена (в Галичині її було залишено для виборів тільки крайового сейму. – *С.Н.*). Вибори повинні були відбуватись на основі загального, прямого, рівного (між чоловіками) права при таємному голосуванні. Фактично, виборче право отримали усі громадяни держави чоловічої статі, які досягли на момент виборів 24 річного віку і при цьому не були позбавленими виборчих прав, не були військовослужбовцями та прожили не менше року в місці обрання. Право ж бути обраним належало тільки австрійським підданам, які досягли 30 річного віку⁶.

Однак, характеризуючи даний закон, необхідно також відзначити, що австрійці все рівно залишили за собою певні кількісні привілеї в парламенті, через так звану «виборчу географію», та автоматично мали у парламенті більшість голосів.

Одне з важливих місць виборчої реформи 1907 р. в Австро-Угорщині також займало питання забезпечення законності виборчого процесу нормами кримінального права. Практика виборів попередніх років в Австро-Угорщині показала наявність фактів грубого порушення конституційних прав громадян в сфері виборчого процесу і вимагала негайного втручання влади. Особливо показовими для влади стали наслідки злочинної діяльності окремих кандидатів в депутати Галицького сейму по виборчій компанії 1897 р. Для порівняння з сучасними випадками порушень законів на виборах, необхідно навести декілька яскравих прикладів. «Виборчі зловживання починалися звичайно з того, що старости в повітах і вийти по селах не оголошували час проведення правиборів. Так, Мостиський

повітовий староста Петруський публічно заявив, що селяни хоча б і на голову стали не довідаються про час правиборів. Золочівський повітовий староста Родер провів у Зборові правибори тоді, коли всі ще спали. В Борткові цей же староста виборця І. Бикара виставив за двері і двічі вдарив його по обличчі, а в Ольшаниці обізвав одного селянина свинено, коли він проголосував за небажаного йому кандидата. В селі Перекоси, Калуського повіту, правибори проводив окружний шкільний інспектор Домбровський. Два урядові кандидати одержали по 3, а народний кандидат – 7 голосів, але інспектор приписав голоси, віддані за останнього, двом першим. Крім того, він дописав ще додатково трьох виборців, яких не тільки в приміщенні для голосування, але і в селі не було. В селі Передмістя, Буцацького повіту, правибори проводив комісар Бідерман. Кандидатами у виборці були вїйт Д. Логуш і радикал О. Табачук. Перший дістав 2, а другий 14 голосів, але це аж ніяк не перешкодило оголосити обраним вїйта.

Під час тих же виборів до сейму вїйт села Грушки Товмацького повіту навмисно не повідомив своїх односельчан про термін правиборів. В призначений день він пішов нібито на базар в Товмачі, але насправді бічними стежками вернувся в село, а слідом за ним до сільської канцелярії під'їхали декілька возів з двірськими слугами. Тими ж бічними дорогами пробрався до села і виборчий комісар секретар староства Ковальський і почав проводити вибори, але коли збіглися селяни, комісар відклав вибори і хотів від'їхати надісланим місцевим поміщиком фургоном, але селяни не дозволили йому це зробити, за що і були притягнені до судової відповідальності. Суд засудив Н. Ровенка до 5 місяців і О. Паламарчука до 4 місяців ув'язнення, а І. Окуня і М. Олійника до 14 днів арешту»⁷.

Під час виборів 1897 р. в Східній Галичині було вбито 8, поранено 29 і заарештовано понад 800 осіб, а у післявиборних судових процесах в Галичині було засуджено 149 осіб загалом до 65 років 11 місяців і 25 днів тюремного ув'язнення⁸. На чисельні скарги та вимоги депутатів розслідувати подібні махінації і зловживання, офіційна влада залишилась байдуже. Прем'єр-міністр Кербер з цього приводу виступив з цинічною заявою, що вибори в Галичині були проведені спокійно і без будь-яких порушень.

Однак з початком ХХ ст. австрійський уряд не міг залишатись офіційно байдужим до такого роду проблем. Під тиском постійної критики та звинувачень громадських організацій в злочинній бездіяльності, 26 січня 1907 р. Австрійським парламентом було видано Закон «Про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів»⁹.

Закон структурно складався з трьох розділів: 1. Постанови для охорони свободи виборів; 2. Про охорону свободи зборів; 3. Кінцеві постанови та 20 параграфів і став одним з перших нормативно-правових актів в області визначення злочинів, пов'язаних із порушеннями виборчого процесу в Австро-Угорщині.

Названим законом передбачалась кримінальна відповідальність за наступні злочини: 1) підкуп виборців; 2) прилюдне пригощання виборців стравами та напоями; 3) примушення до невиконання обов'язку голосувати, чи голосувати не належним чином; 4) поширення неправдивої інформації на виборах; 5) фальсифікація виборів; 6) гальмування виборів; 7) неналежне виконання виборчого прав; 8) псування виборчих документів; 9) порушення тасмниці виборів; 10) погрози кандидатам в депутати; 11) скоєння проти кандидатів в депутати протиправних дій; 12) неповага до виборчої комісії чи скоєння проти них протиправних дій.

Покарання за названі злочини були різними. Домінуючим серед них був арешт на термін від одного тижня до шести місяців «суворого арешту». За пригосання виборців в шинках чи інших публічних місцях стягувався грошовий штраф від 10 до 20 крон (& 4), а за незаконну участь у виборах штраф міг сягати до 200 крон (& 16). Цікаво, що у разі доведення факту хабара (його дачі чи прийняття) під час виборів, винну особу чекало ув'язнення, а вилучений хабар передавався до «фонду убогих громади» (& 3).

Тут необхідно сказати, що у Кримінальному уложенні Австрії 1852 р. ще не було окремого розділу про злочини проти виборчих прав громадян. Однак певні посилання у законі на кодекс можна побачити. У & 13 «Виборча комісія», укладачі Закону зробили пряме посилання на & 101 Кримінального уложення Австрії «Комісаря виборчого, членів комісії виборчої та її письменників треба уважати урядниками в понятті параграфу 101 карного закону, а виконуючи свій уряд, користуються вони охороною, яку признає карний закон особам начальства».

Осудження громадянина за проступки, що визначені у && 3, 5, 7, 8 і 10 Закону, тягло за собою позбавлення винної особи активного та пасивного виборчого права на шість років. При цьому слід відмітити, що визначити факт провини громадянина та винести йому вирок мав право тільки суд.

Слід також зазначити, що депутати державної ради і сеймів володіли імунітетом. Це положення було прописано в Імперському законі від 3 жовтня 1861 р. Так, в & 1 названого закону зазначалось, що депутати не могли бути притягнуті до відповідальності за голосування та висловлювання своїх думок при виконанні своїх обов'язків. Далі, у & 2, членам Державної Ради і сеймів гарантувалось право на заборону до притягнення їх до підсудності, окрім випадків, коли їх було схоплено на місці скоєння злочину. Однак і в такому випадку, суд був зобов'язаний повідомити сейм про такий інцидент.

Однак під час проведення виборів держава стикалась і з іншими проблемами. Сьогодні одну з них називають низькою явкою виборців на вибори (абсентеїзмом). Як не парадоксально це звучить, але ця проблема виникла ще наприкінці XIX ст. Тут передусім слід сказати, що активне виборче право громадян в Австро-Угорщині розглядалось скоріше як почесний громадянський обов'язок. Але чому ж від нього так часто ухилялися в Галицькому краї та на Буковині?

По цьому питанню неможливо дати однозначну відповідь. По-перше, кожен вибори мали свої особливості і проводились не в однакових умовах. Так, наприклад, виборча компанія до Державної Ради Австрії 1901 р. виявила факт низької довіри та розчарування в її діяльності серед громадян держави. Від цього органу вже не чекали плідної роботи, тому й кількість виборців значно скоротилась.

Дехто з виборців, залякані жахами з минулих виборів, просто боялись прийти на виборчу дільницю. Подекуди спрацьовували різноманітні махінації з датою та часом проведення виборів і виборці просто не володіли інформацією. Але у більшості випадків виборці просто не вірили в реальну можливість організації належного порядку виборів та в гарантії своєї безпеки. І хоча після реформування виборчого законодавства у 1907 р. активізація виборців значно зросла, вона рідко коли перевищувала 60 % від загальної кількості виборців.

Також слід звернути увагу і на ту парадоксальну ситуацію, яка склалась відносно виборів депутатів до крайових сеймів. Там вони здійснювались за застарілими крайовими законами, які зберігали і наявність куріальної системи і з залишенням суттєвих привілеїв за крупними землевласниками та за великими

власниками нерухомого майна. Цей факт призводив до посилення конфронтації між різними верствами населення на місцях. В решті решт, з 1908 р., під тиском різних політичних партій, почали розроблятися нові виборчі закони. 16 жовтня 1909 р. депутати Буковинського сейму ухвалили законопроект про виборчу сеймову реформу. 26 травня 1910 р., Закон про новий виборчий сеймовий порядок і Закон про зміну крайової конституції, був санкціонований цісарем. В основу нового виборчого порядку було покладено національне представництво, введення національних виборчих округів (національного кадастру)¹⁰.

Вибори до крайових сеймів за новим виборчим законом відбулись лише один раз у 1911 р. І хоча новий виборчий закон теж не був досконалим, він дещо демократизував виборчу систему і збільшив кількість українців у крайових сеймах Галичини і Буковини.

Реформуючи законодавство про вибори до крайових сеймів, на прохання Буковинського сейму, 11 лютого 1911 р. цісар схвалив спеціальний додаток – Закон про впровадження виборчого примусу при виборах до Державної Ради, до сейму і при громадських виборах¹¹. Для активізації виборців в Буковинському краї законом передбачалась адміністративна відповідальність за нездійснення свого громадянського обов'язку – активного голосування. Отже всі повноправні виборці були зобов'язані особисто прийняти участь у голосуванні. За неявку без поважних причин (хвороба виборця або членів його родини, урядові відрядження, невідкладні торговельні справи, перебування за кордоном), винна особа повинна була сплатити штраф від 1 до 50 крон (ці гроші передавались до місцевого фонду убогих). Штраф накладався представниками місцевої влади по закінченню 14-денного терміну, відведеного особі для пояснення причини своєї відсутності на виборах. Схожі заходи практикувались і в інших регіонах Австро-Угорщини та, безумовно, впливали на активізацію виборців під час виборів.

Підбиваючи підсумки до наведеного, необхідно сказати, що процес еволюції виборчого права в Австрійській монархії розпочався значно раніше ніж в Російській імперії. У свою чергу, це частково пояснює причини такого високого рівня політичної культури її громадян. Багатонаціональна Австро-Угорщина намагалась упорядкувати систему вищих та крайових органів влади таким чином, щоб не тільки задовольнити інтереси пануючих верств населення, а і спробувати знайти оптимальний рецепт громадянської злагоди. В умовах надзвичайно нестабільної зовнішньополітичної та внутрідержавної ситуації, саме вона була більш за все потрібною для усіх громадян держави.

Її досягненню сприяла більшість з запроваджених австрійським урядом буржуазно-демократичних реформ, серед яких реформа виборчого права була однією з найбільш проблемних і дієвих. Наведена вище її характеристика показує, що реформа здійснювалась поетапно і суттєво гальмувалась представниками крупних капіталів і великими землевласниками. Однак оголошений урядом курс на зрівняння в правах усіх громадян імперії стикався з опором на місцях, з боку місцевої еліти. Для українського населення це мало важкі наслідки. Їхні права на рівність серед інших націй розглядали частіше за все крізь призму ідеологічних уяв місцевої еліти – поляків в Галичині і румунів в Буковині. Отже, розвиток інституту виборів на західноукраїнських землях, які входили до складу Австрії та Австро-Угорщини відбувався не лише в боях за демократизацію, а й у боротьбі за визнання права українського народу на самобутність.

На наш погляд, також слід зазначити ще одну важливу деталь. Ще на початку ХХ ст. окремі політичні і громадські діячі почали відзначати, що у проблемах, що існували в житті Австро-Угорщини, є винними не стільки недосконалі закони про вибори, скільки фактична відсутність відповідальності обраних депутатів перед своїми виборцями. Опиняючись при владі, вони досить часто вирішували власні економічні інтереси.

Для ілюстрації діяльності депутатів Буковинського крайового сейму у 1908 р. наведемо висловлювання лідера соціал-демократів Буковини О. Безпалка: «Нинішній склад крайового сейму представлений так, що весь народ (краю) поневоленій невеликою кількістю поміщиків, які в егоїстичних цілях представляють свої інтереси, але не інтереси народу і краю. Дотеперішня економічна некомпетентність у сеймі довела до того, що край стоїть перед господарською руїною, борг краю досяг 12 млн. крон, і народ мусить за все платити. Чому?...»¹². Це питання пролунало в Чернівцях 100 років тому, але і сьогодні воно залишилось, більш ніж актуальним.

Австро-Угорська імперія припинила своє існування у 1918 р., однак історичний досвід з її напрацювань в галузі конституційного права та парламентаризму залишаються досить цікавим для становлення виборчого законодавства та виборчої практики сучасної України.

1. *Магочій П.П.* Історія України. – К.: Критика, 2007. – С. 364. 2. *Добржанський О.В.* Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 74. 3. *Монолатій І.С.* Між традицією та модернізацією: нове бачення пошуків україно-польського замирення в австрійській Галичині / Вступна стаття до монографії Ю. Плекана Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 5. 4. *Плекан Ю.В.* Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 58. 5. *Кареев Н.* История Западной Европы в начале XX столетия (1901–1914). – Петроград: Типография М.М. Стасюлевича, 1916. – Ч. 1. – С. 251. 6. *Брусилловский И.К.* Выборы в австрийский парламент // Русское богатство. – 1907. – № 6. – С. 67. 7. *Кульчицький В.С., Бойко І.Й., Настяк І.Ю., Мікула О.І.* Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. – Львів: Триада плюс, 2002. – С. 42–43. 8. Там само. – С. 29. 9. *Закон* про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів та Закон про виборчий примус / Переклад О. Луцького. – Чернівці: Видавництво політичного товариства «Руська Рада», 1911 р. – С. 13–22. 10. *Никифорок М.В.* Правові засади Буковинської національної злагоди 1910 р. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2004. – Вип. 39. – С. 139. 11. *Закон* про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів та Закон про виборчий примус / Переклад О. Луцького. – Чернівці: Видавництво політичного товариства «Руська Рада», 1911 р. – С. 7–12. 12. *Державний архів* Чернівецької області. – Ф. 3. Крайове управління. – Оп. 1. – Спр. 10186. – С. 1–3.